

цікавіць асоба чалавека, памылкі, здзейшчэння людзьмі ў напружаныя моманты жыцця, пошук выйсця з крызіснай сітуацыі.

Пісьменнік падрабязна раскрывае шлях герояў да ўсведамлення сваіх няправільных дзеянняў, да прызнання недахопаў. Менавіта пасля гэтага прыходзіць супакаенне душы, ачышчэнне сумлення.

Пэрсанажы ў драмах выпісаны драматургам даволі палярнымі. Гэта дапамагае паказаць маральную прыгажосць і чысціню паводзінаў і памкненняў людзей. Назіраецца імкненне аўтара расказаць пра ідэальнага чалавека, адшукаць эталон кахання, добра, справядлівасці.

Варта адзначыць, што творчасць Ф. Палачаніна прасякнута рэлігійнымі матывамі. Многія яго літаратурныя героі жывуць з верай у Бога, прытрымліваюцца хрысціянскіх заветаў. П'есы драматурга распавядаюць, што менавіта ў крызіснай сітуацыі людзі часцей звяртаюцца да рэлігійных каштоўнасцей, пачынаюць усведамляць сваю адказнасць перад іншымі, цаніць акаляючае асяроддзе. Пісьменнік асуджае чэрствасць, злосць, адсутнасць узаемапавагі, жалю і спагады іншаму. На яго думку, зварот да Бібліі дапамагае ачысціцца ад маральнай разбэшчанасці, несправядлівасці, сквапнасці і іншых адмоўных якасцей.

У творах пастаянна адчуваецца прысутнасць асобы драматурга, сімпатыя да таго ці іншага героя. Мова персанажаў аўтара індывідуалізаваная. Мастацкі тэкст узбагачае шматлікая колькасць прыказак і прымавак, крылатых выслоўяў. У іх сканцэнтраваны неацэнны фонд народнай мудрасці, жыццёвай праўды. Выкарыстанне пералічаных сродкаў дазваляе глыбей пранікнуць у сэнс праблемы, шматфарбна выпісаць герояў, перадаць іх думкі.

Заклучэнне. Фёдар Палачанін у кнізе “Зраненае сэрца” разважае над пытаннямі маралі і этыкі, якія з'яўляюцца вельмі актуальнымі ў сучаснасці. Драматург тлумачыць з'яўленне несправядлівасці ў свеце, людской абыякавасці. Аўтар застаецца верны свайму творчаму прынцыпу: добро перамагае зло, а адмоўныя персанажы атрымліваюць своеасаблівыя ўрокі, пачынаюць разумець памылкі маладосці.

Спіс літаратуры

1. Палачанін, Ф. Зраненае сэрца / Ф. Палачанін. – Мінск: Кнігазбор, 2011. – 352 с.

МЕТАМОЎНАЯ РЭФЛЕКСІЯ Ў ЛЮСТЭРКУ НАРОДНАЙ АФАРЫСТЫКІ

Г.А. Арцямёнак

Віцебск, УА “ВДУ імя П. М. Машэрава”

Разнастайныя развагі, роздумы, меркаванні і выказванні чалавека пра мову і камунікацыю ў сучаснай лінгвістыцы прынята абазначаць тэрмінам “метамоўная рэфлексія”. У гісторыі гэта з'ява ўзнікае амаль адначасова з соцыумам. “Яе найбольш раннія вынікі замацоўваюцца ў старажытнай лексіцы і фразеалогіі са значэннямі ‘гаварыць, пытаць, адказваць’, ‘паведамляць, ведаць, разумець, думаць’, ‘сказанае, маўленне, слова’; у парэміялогіі; у міфапэтычных і штодзённых уяўленнях народаў пра мову” [1, 244]. Мова і думкі пра мову сталі вызначальным фактарам вылучэння людзей са свету жывой прыроды, фарміравання духоўна-культурнага пачатку. “Калі чалавек убачыў у мове прыладу, ён пачаў яе шліфаваць і ўдасканальваць. Калі чалавек убачыў, што мова бязмоўная, стаў раздумваць пра мову і ствараць мову пра мову” [2, 8].

Паколькі механізм метамоўны пастаянна і бесперапынна “працуе, як пульс, у кожным моўным акце” (М. І. Жынкін), метамова – гэта яшчэ і метамысленне. Метамоўная свядомасць з’яўляецца своеасаблівым “паверхневым” узроўнем моўнай свядомасці, бо звязана з разуменнем мовы як аб’екта і адкрыта выяўлена ў меркаваннях індывіда аб сістэмна-структурнай арганізацыі мовы, у розных маўленчых тактыках. Межы метамоўнай свядомасці атрымліваюць выразныя абрысы пры вербалізацыі вынікаў рэфлексіі моўніка. Метамоўны ўзровень моўнай свядомасці экспліцыраваны ў так званых “рэфлексівах” (І.Т. Веправа) – метамоўных каментарыях, вербальна сфармуляваных меркаваннях пра мову і яе адзінкі.

Выказванні-рэфлексівы ўключаюцца ў пэўны агульнакультурны і этнамоўны кантэкст. Метамоўная свядомасць з’яўляецца арганічнай часткай нацыянальнай ментальнасці, побач з іншымі формамі свядомасці, у тым ліку моўнай і лінгвістычнай. Уяўленні пра мову, маўленне, камунікацыю, што ўтрымліваюцца ў самой мове, у семантыцы яе адзінак, у разнастайных тэкстах, даюць каштоўную актуальную інфармацыю пра асаблівасці этнакультурнага і псіхасацыяльнага жыцця людзей у пэўную эпоху. Мэтай даследавання стала выяўленне спецыфічна беларускіх характарыстык з’явы метамоўнай рэфлексіі і адпаведных асаблівасцей беларускага менталітэту.

Матэрыял і метады. Матэрыялам для аналізу паслужылі беларускія прыказкі, прымаўкі і фраземы як найбольш канцэнтраванае ўвасабленне народных поглядаў на навакольны свет. Спрадвечная этнаафарыстыка з’яўляецца скарбніцай шматвяковага жыццёвага вопыту народа, яго філасофіі і маралі, педагагічных поглядаў і правіл паводзін, зборам практычных парад і рэкамендацый, увогуле народных поглядаў на жыццё. З найбольш вядомых акадэмічных і аўтарскіх збораў народных устойлівых выказаў былі выбраны каля 150 парэмій і 180 фразем, якія так ці інакш звязаны з характарыстыкай маўленчай дзейнасці чалавека. Прымяняліся метадыкі эксцэпцыі, таксаноміі і кантэнт-аналізу моўных фактаў.

Вынікі і іх абмеркаванне. Для беларускіх народных выслоўяў уласціва выразнае супрацьпастаўленне мовы, маўлення, гаворкі, з аднаго боку, і дзеяння, справы, учынку – з другога: *Гутарка гутаркай, ды за працу час; Гутарка гутаркай, а ўрэмя не церпіць; Пустая гаворка дарагі час занімае; Гавары з падлекарам, а мне слухаць некалі; Гутар, гутар, а валы ў жыта; Словамі сцяну не праб’еш; Словамі мост не збудуеш (хаты не паставіш); Лепш крышку зрабіць, чым багата нагаварыць; Тады слова – серабро, калі справы – золата; Хутка гаворыцца, ды паціху робіцца; Слоў – на мех, а спраў – на смех.* Складанае жыццё прымушала беларускі люд быць прагматыкамі, імкнуцца найперш практычнымі дзеяннямі, а не разважанымі дасягаць мэты, задавальняць уласныя інтарэсы.

Як сведчыць змест парэмій, беларусы звычайна нешматслоўныя і нават маўклівыя, асцярожныя ў размове. У пераважнай большасці выпадкаў яны лічаць за лепшае прамаўчаць, чым яўна выказаць сваю думку, бо не хочуць пакрыўдзіць суразмоўцу, сказаць лішняга ці быць пакаранымі: *Гаварыць – серабро, маўчаць – золата; Хто гавора – сеець, хто маўчыць – жнець; Прамаўчанае слова не псуе; Не кажы нічога, не бойся нікога; Менш гавары – больш пачуеш; Хто маўчыць, той двух наўчыць; Слухай многа, а гавары мала; Усё казаць – ворагаў нажываць; Бойся ўсывышняга і не гавары лішняга; Трымай язык на прывязі; Хто многа гаворыць, той прагаворыцца; За доўгі язык не пахваляць.* Параўн. коласаўскі афарызм *маўчы, калі ёсць хлеб у роце!*

У рэфлексівах нярэдка гучыць перасцярога, недавер сказанаму слову: *Не*

ўсякаму слову вер; Усяк парасказваюць – і пра жураўля на хвойцы, і пра грушы на вярбе; Птушку сіллём, а чалавека словам ловяць. Народнай мараллю не прымаецца бессэнсоўнае шматслоўе, нават калі яно прыгожа гучыць: *Гаворыць гладка, а слухаць гадка; Гаворыць, як пяць, а слухаць нечага; Многа гаворана, ды мала сказана.* Пустаслоўе выступае паказчыкам неадукаванасці чалавека, дарэмнай траты часу: *Не той багата ведае, што многа гаворыць; Сказаў, што пугаю па вадзе пляснуў: кругі разышліся – і знаку няма; Гаворыць ні ў плот, ні ў гарод.*

Па народных уяўленнях, да маўлення трэба ставіцца з вялікай адказнасцю, перш чым сказаць, добра падумаць, узважыць кожнае слова, узяць пад увагу адносіны моўніка і слухача: *Выказанага слова да губы не вернеш; Сказана – звязана; Сказанага слова ніхто за хвост не зловіць; Слюны не падымеш, а слова не вернеш; Слова што салавей, сарвалася і паляцела; Кайся, не кайся, выпусціў слоўка – не вернеш; Слова як птушка: выпусціў – не вернеш; Конь вырвецца – здагоніш, а слова вырвецца – не зловіш.* Як папярэджанне не быць занадта даверлівым гучаць парэміі *На чужы язык замок не навесіш; На чужыя вусны не накінеш хусты; Людзям рота нічым не заткнеш; Людскога языка не завяжаш; Людзя губа не замкнёна; Чужы роік не каўнерык: яго не зашпіліш.*

Пераважная большасць беларускіх фразеалагізмаў, якія вербалізуюць метамоўную рэфлексію, мае адназначна негатыўную канатацыю і наўпрост звязана з асуджэннем пустаслоўя, пляткарства (найчасцей у іх склад уваходзіць кампанент *язык*): *травіць баланду, таўчы ваду ў ступе, разводзіць антымоніі, плесці кашалі з лапцямі, круціць вала за хвост, пераліваць з пустога ў парожняе, часаць язык, трапаць языком, пляскаць языком, малоць языком, мазоліць язык, ліць ваду, званіць у разбіты лапаць, блынды правіць, біць язык аб зубы, араць дарогі, слабы на язык, язык па-за вушамі ходзіць, язык каля вушэй матляецца, жаба на языку не спячэцца.*

У народзе жыве перакананне, што гаварыць трэба добрыя, прыемныя словы, каб наладзіць адносіны, не пакрыўдзіць суразмоўцу: *Прыемнае слова – вясенні дзень; Не частуй мяне ні піўцом, ні вінцом, да прызві мяне шчэранькім слаўцом; Ад добрых слоў язык не адсохнець; Добрае слова не забываецца.* Разам з тым асуджаецца чалавечая ліслінасць, фальш, што часам праяўляецца ў размове: *Гаворыць гладка, як вол языком ліжа; Гаворыць як ваду на кола лье; Словамі як пер’ем сцеле; Гаворыць як салавей з зязюляй.*

Манера беларусаў гаварыць часта вызначаецца запаволенасцю, стрыманасцю і паважлівасцю. Пра недастатковую рашучасць беларусаў, у тым ліку і маўленчую, кажуць народныя выслоўі, у якіх маўленне паказана як ціхае, ледзь зразумелае, вельмі маруднае: *Гаворыць як тры дні не еўшы; Гаворыць як з воўнаю ў роце; Гавора як бобу аб’еўшыся; Гаворыць як з труны.* Падобную семантыку маюць фразеалагізмы *праз зубы, сабе пад нос, сам з сабой, на вуха, з вуха ў вуха, з вуха на вуха, цяля язык аджавала.*

Дамінантнымі лексемамі, што характарызуюць маўленне, у беларускіх прыказках і прымаўках выступаюць *слова, язык, губа, вусны, рот, гутарка, гаворка, сказаць, гаварыць, гаманіць, гутарыць.* Зафіксавана толькі адна парэмія з лексмай *мова*: *Прымаўкі да прыказкі – мудрай мовы прывязкі.* Сярод назоўнікаў самым распаўсюджаным з’яўляецца *слова*, а сярод дзеясловаў – *гаварыць*.

Заклучэнне. Асаблівасці метамоўнай рэфлексіі, зафіксаваныя ва ўстойлівых выразях беларускай мовы, сведчаць пра тое, што беларусы не словацэнтрычны народ, для іх маўленне – гэта ў першую чаргу сродак зносін, а не сродак вылучэння сярод іншых людзей. Прыказкі захавалі адбіткі векавога

сялянскага недаверу да прамоўленага слова, асцярожнасць і крытычнае стаўленне да красамоўства і пустаслоўя. Такія погляды не толькі рэха патрыярхальнай даўніны, яны сугучныя некаторым сучасным тэндэнцыям зніжэння цікавасці да філалогіі як навукі, змяншэння яе грамадскага прэстыжу, уплывовасці і запатрабаванасці.

Спіс літаратуры

1. Мечковская, Н. Б. Семиотика : Язык. Природа. Культура : Курс лекций / Н. Б. Мечковская. – Москва : Академия, 2004. – 432 с.
2. Язык о языке : Сб. статей / Под общ. рук. и ред. Н. Д. Арутюновой. – Москва: Языки русской культуры, 2000. – 624 с.

ТЫПОВЫЯ ПАРУШЭННІ ЛІТАРАТУРНЫХ НОРМАЎ У РЭГІЯНАЛЬНЫМ ДРУКУ ВІЦЕБШЧЫНЫ

Ю.М. Бабіч
Віцебск, УА “ВДУ імя П.М. Машэрава”

Мова сродкаў масавай інфармацыі заўсёды ўспрымаецца шараговымі чытачамі як абсалютна правільная, узорная, эталонная. Такой яна і павінна быць у ідэале. Але ў нашай краіне на сучасным этапе моўная сітуацыя характарызуецца выразнай камунікацыйнай незбалансаванасцю, бо пры фармальным раўнапраўі дзвюх дзяржаўных моў дамінантнае становішча займае руская. Гэта накладвае свой адбітак і на газетны дыкурс, калі журналістамі дапускаюцца прыкрыя недакладнасці граматычнага характару, ужываюцца неўласцівыя беларускай мове словы. Доўгі час, – заўважае праф. П. Сцяцко, – “літаратурная мова, асабліва пісьмова-кніжная, ператваралася ў беларуска-рускую “трасянку” – сумесь з калькаваных расійскіх выслоўяў ці цалкам перанесеных у беларускую мову расійскіх слоў, заштампаваных яе канцылярытаў, далёкіх ад жывых моўных крыніц беларускай нацыянальнай мовы” [1, с.96]. Газетны тэкст патрабуе ад аўтараў надзвычай уважлівага стаўлення да выбару моўных сродкаў, да максімальна дакладнага захавання літаратурных нормаў. Але ў друку на розных узроўнях – марфалагічным, сінтаксічным, лексічным – часта дапускаюцца істотныя адхіленні ад нарматыўнага ўжывання, што не спрыяе захаванню належнай культуры маўлення.

Мэта – выяўленне і аналіз найбольш тыповых памылак у рэгіянальных друкаваных перыядычных выданнях Віцебшчыны.

Значная колькасць недакладнасцяў звязана з няправільнай будовай словазлучэнняў. Так, пераважна ўжываюцца канструкцыі з прыназоўнікам **аб + месны склон**: *Аб стане крымінальнай абстаноўкі ў раёне дакладваў на нарадзе начальнік аддзела ўнутраных спраў* (“Дняпроўская праўда”, 2010, № 19); *Аб мэце суботніка ведалі ўсе* (“Патрыёт”, 2010, № 28); *Былыя вучні гавораць зараз аб ёй як аб строгай, але справядлівай настаўніцы* (“Голас Сенненшчыны”, 2010, № 65). У падобных выпадках варта аддаваць перавагу канструкцыям з прыназоўнікам *пра* і вінавальным склонам назоўніка ці займенніка: *пра стан, пра мэту, пра яе*. Спалучэнне **аб + М. скл.** у беларускай мове ўжываецца пад уплывам рускай мовы, для якой яно з’яўляецца натуральным. Праф. Ф. Янкоўскі не рэкамендуе выкарыстоўваць прыназоўнік *аб* нават у навуковым і афіцыйна-справавым стылях, называючы гэта “штучна “скляпаным” месным склонам” [2, с.131].